

Науменко А.О. (Київ)

ДО ПИТАННЯ ПРО СТАНОВИЩЕ РОСІЙСЬКОЇ АРМІЇ НАПЕРЕДОДНІ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

У статті розглядаються деякі аспекти підготовки російської армії до Першої світової війни, характеризуються її офіцерський корпус, національний склад, окремі позитивні і негативні особливості.

Перша світова війна, що тривала 4 роки 3 місяці і 10 днів, за своїми масштабами і наслідками не мала собі рівних у всій попередній історії людства. Вона призвела до цілої низки світових катастроф, соціальних і політичних катаклізмів, які докорінним чином змінили політичну карту світу і розстановку сил у світі, і насамперед у Європі.

Дослідження важливих проблем, пов'язаних з Першою світовою війною, має значення з огляду на те, що вона значною мірою охопила й українські землі, а наші земляки взяли в ній найактивнішу участь, воювали на всіх фронтах, становили значний відсоток серед солдатів, офіцерів і генералів російської армії. Багато хто з них пізніше служив в українських збройних формуваннях, брав участь у розбудові українського війська та боротьбі за державність України у 1917–1921 рр. Безумовно, вони використовували бойовий досвід, набутий на фронтах у 1914–1917 рр.

Питання, пов'язані з Першою світовою війною, **досліджуються** у роботах сучасних українських істориків. У дослідженні О. Реєнта і Б. Янишина, проаналізовано основні проблеми, які порушуються у працях переважно вітчизняних дослідників великої війни. Автори, зокрема, зазначають: «Вітчизняні дослідники, ... активно сприйняли провідну на зламі ХХ–ХХІ ст. парадигму соціальної історії (щоправда, за посередництвом праць російських колег), яка основний наголос робила, власне, на дослідження проблем людини (національних, соціальних, ментальних тощо) у Великій війні, звертаючи значно меншу увагу на макропроцеси, бойові дії, міжнародні відносини. Такий підхід обіцяє стати особливо продуктивним для дослідження історії українських земель зазначеного часового відтинку...»¹ Певною мірою цей висновок спонукав автора дослідити характерні риси особового складу російського війська та виділити в ньому українців – рядових бійців та командирів, наголосити на їхній участі у збройній боротьбі 1914–1917 рр. Важливою для цього дослідження є стаття В. Волковинського, присвячена аналізу бойових дій на території України², а також П. Усенка, у якій досліджується історія Великої війни на Чорному морі³. Певні відомості щодо особового складу російської армії і значної долі в ньому українців подає праця В. Голубка, де вивчається процес становлення української армії в період Центральної ради, а також його передумови⁴. Щодо деяких біографічних відомостей українських військових діячів 1917–1921 рр., які пройшли Першу світову війну, цінною є робота Я. Тинченка⁵.

¹ Реєнт О., Янишин Б. Україна в період Першої світової війни: історіографічний аналіз // Український історичний журнал. – 2004. – № 7. – С. 19.

² Волковинський В. Бойові дії на українських землях у роки Першої світової війни // Український історичний журнал. – 2004. – № 7. – С. 38-56.

³ Усенко П. З історії Великої Війни 1914–1917 рр. на Чорному морі // Український історичний журнал. – 2005. – № 6. – С. 73-88.

⁴ Голубко В. Армія Української Народної Республіки 1917–1918. Утворення та боротьба за державу. – Львів: Кальварія, 1997. – 288 с.

⁵ Тинченко Я. Українське офіцерство: шляхи скорботи та забуття. – К., 1995. – Ч. 1: Біографічно-довідкова. – 259 с.

Багато уваги різним аспектам Великої війни присвячували праці російських істориків. Автор використав роботи С. Волкова¹, А. Воробйової², О. Дерябіна³, К. Залеського⁴, А. Уткіна⁵, В. Щацилла⁶. Важливі відомості щодо організації російської армії містить робота британського дослідника Н. Корніша, видана російською мовою⁷. Вони дають широкі відомості щодо офіцерського складу, містять тогочасні документи, аналіз воєнно-політичних і соціальних проблем 1914–1917 рр.

Важливе місце у дослідженні Великої війни посідають роботи відомого військового історика А. Зайончковського, безпосереднього учасника подій 1914–1917 рр. Його праця є однією з перших, присвячених цій війні⁸.

Вивчити особливості особового складу російської армії значною мірою допомогла робота М. Капустянського, відомого українського військового діяча 1917–1920 рр., а пізніше – воєнного історика української еміграції, яка містить короткий, але влучний аналіз загальних характерних рис російської армії. Серед особового складу російської армії вихідці з України становили досить значний відсоток⁹.

Центральне місце у блоці держав Згоди (Антанта) займали Англія, Франція та Росія. **Мета** статті – висвітлення характерних особливостей російської армії, позитивних і негативних, які сприяли або ж заважали їй виконувати свої завдання. Адже саме російська армія винесла на собі основний тягар бойових дій на декількох фронтах, зокрема проти таких сильних противників як армії Німеччини, Австро-Угорщини та Туреччини. Вона була однією з наймогутніших армій світу і зробила величезний внесок у перемогу держав Антанти у війні. Разом з тим спробуємо наголосити на важливих гуманітарних проблемах, пов'язаних з підготовкою та участю російських військ у бойових діях 1914–1917 рр.

Серед європейських держав Росія була єдиною, чия армія на початку ХХ ст. вже мала бойовий досвід (невдалий) – війни з Японією. Ця обставина мала справити і насправді справила вагомий вплив на подальший розвиток і життя російського війська¹⁰. Після поразки була проведена величезна робота по вивченню досвіду російсько-японської війни, спрямованої на викорінення в армії тих значних вад, що дали про себе знати під час бойових дій на Далекому Сході.

У 1909 р. почалася воєнна реформа, що проводилася під керівництвом військового міністра В. Сухомлинова. Вважається, що його безумовною заслугою було те, що він частково викоринив у російській армії «маньчжурський синдром» – деморалізуючу пам'ять про колишні поразки у війні з Японією. В цей час було значно скорочено чисельність гарнізонів фортець, що дало можливість створити додатково 6 дивізій, збільшено кількість офіцерського складу¹¹. У підготовці військ головна увага зверталася на індивідуальне навчання окремого бійця, на підготовку молодшого командного й особливо офіцерського складу, а також на підготовку військ до активних рішучих дій¹².

¹ Волков С. Русский офицерский корпус. – М., 1993. – 368 с.

² Воробьева А. Российские юнкера, 1864 – 1917: История военных училищ. – М.: ООО «Изд-во АСТ», 2002. – 61 с.

³ Дерябин А. Первая мировая война 1914–1918. Кавалерия Российской Императорской Гвардии. – М.: ООО «Фирма «Изд-во АСТ», 2000. – 48 с.

⁴ Залесский К. Первая мировая война. Биографический энциклопедический словарь. – М., 2000. – 576 с.; Залесский К. Кто был кто в Первой мировой войне. – М.: ООО «Изд-во АСТ», 2003. – 894 с.

⁵ Уткин А. Первая мировая война. – М.: Изд-во Эксмо, 2002. – 672 с.

⁶ Щацилло В. Первая мировая война 1914–1918. Факты. Документы. – М.: ОЛМА-ПРЕСС, 2003. – 480 с.

⁷ Корниш Н. Русская армия 1914–1918 / Пер. с англ. – М.: АСТ: Астрель, 2005. – 69 с.

⁸ Зайончковский А. Первая мировая война. – СПб.: ООО «Изд-во «Полигон», 2002. – 878 с.

⁹ Капустянський М. Похід українських армій на Київ – Одесу в 1919 році (короткий воєнно-історичний нарис): В 2-х кн. – Мюнхен, 1946. – 200 с.

¹⁰ Зайончковский А. Первая мировая война. – СПб., 2002. – С. 13.

¹¹ Уткин А. Первая мировая война. – М., 2002. – С. 112.

¹² Зайончковский А. Первая мировая война. – СПб., 2002. – С. 13.

Переважну більшість озброєння і бойової техніки Росія виробляла власними силами. Була проведена також грандіозна «чистка» офіцерського корпусу: у відставку були відправлені 341 генерал і 400 полковників¹. У 1914 р. російська армія була набагато сильнішою і краще підготовленою до війни, ніж напередодні війни з Японією, в ході цієї війни російські війська воювали набагато краще, ніж у 1904–1905 рр. Іноземних спостерігачів вражав природний оптимізм російських солдатів і офіцерів, який рятував їх в умовах жахливої за своєю жорстокістю війни. На патріотизм і жертвність усіх народів Російської імперії можна було цілком і впевнено покластися².

Була проведена величезна робота щодо покращення умов життя солдатів. Денний раціон харчування російського воїна складав 4000 калорій, це був переважно чорний хліб, борщ, каша, чай і величезна – на погляд західних експертів – кількість цукру. Значно покращено польове обмундирування солдатів і офіцерів. В подальшому офіцерська форма змінювалася так, що мало чим відрізнялася від солдатської. Солдати були озброєні п'ятизарядною гвинтівкою калібру 7,62 мм, яку англійські спеціалісти вважали цілком надійною. Загальна вага бойового спорядження складала приблизно 30 кг³.

Особливої уваги заслуговує російський офіцерський корпус. Слід насамперед зазначити, що у своїй переважній більшості на початку ХХ ст. він уже не був суто дворянським. Політичний режим Росії був аристократичним, а командування армії таким не було. На чолі російської армії, на відміну від союзних їй армій та армій противників, не стояли генерали–аристократи. Визнаємо, що Верховний головнокомандувач великий князь Микола Миколайович був рідним дядьком Миколи II, великі князі були генеральними інспекторами окремих родів військ. Однак значну частину офіцерського корпусу складали представники недворянських верств населення і навіть вихідці з селян. Такі відомі російські воєначальники як М. Алексєєв, Л. Корнілов, А. Денікін були селянського походження. Їхні батьки самотужки вибилися з селянського стану за рахунок двадцятип'ятирічної військової служби. Генерали П. Лечицький, М. Пустовойтенко, О. Рогоза – були синами священиків⁴. При цьому враховуючи гвардію, у 1910 р. вихідців із дворян у піхоті було 44,3%, у козацьких військах – 44,6%, в інженерних військах – 69,5%, в артилерії – 76,8%, у кінноті – 79,7%. У 1911–1912 рр. вихідці з селян серед офіцерів піхотних полків складали 36–36,3%, а дворян – 41,4%⁵. Представники аристократії займали провідні посади здебільшого у кінноті⁶. Одним з них був представник української аристократії генерал-майор П. Скоропадський, який на початку Першої світової війни командував заслуженим Лейб-гвардії кінним полком, що мав славетну бойову біографію⁷.

Проте розширення можливостей стати офіцером для представників інших станів не змогло повністю вирішити важливу проблему комплектування армії офіцерським складом напередодні війни. І це незважаючи на покращення грошового утримання і вдосконалення системи проходження служби. Служба в армії не давала особливих пільг. Підполковник російської армії отримував приблизно четверту частину того, що отримував німецький офіцер такого ж рівня. Німецький гауптман отримував 2851 марку, а російський штабс-капітан – 1128 марок⁸. У квітні 1914 р. некомплект офіцерів складав 3380 осіб, а всього у російській армії на початку 1914 р. служило приблизно 43 000 офіцерів. Після мобілізації їхня кількість зросла до 80 000, але в перші ж місяці війни армія понесла величезні

¹ Уткин А. Первая мировая война. – М., 2002. – С. 112.

² Там само. – С. 112-113.

³ Там само. – С. 113.

⁴ Залесский К. Кто был кто в Первой мировой войне. – М., 2003. – С. 352, 499, 505.

⁵ Волков С. Русский офицерский корпус. – М., 1993. – С. 272.

⁶ Уткин А. Первая мировая война. – М., 2002. – С. 114.

⁷ Дерябин А. Первая мировая война 1914–1918. Кавалерия Российской Императорской Гвардии. – М., 2000. – С. 13.

⁸ Уткин А. Первая мировая война. – М., 2002. – С. 113.

втрати¹. За всю війну серед офіцерів вони склали вбитими, пораненими, зниклими безвісти 71 298 осіб². В роки війни втрати вбитими на 1000 осіб склали серед офіцерів 82,9, а серед солдатів – 59,56³. У відсотковому відношенні втрати серед офіцерів перевищували втрати серед солдатів. Відсотковий показник офіцерів, які потрапили у полон, складає 3 %. Дезертирів серед офіцерів не було⁴.

У ході війни кадровий офіцерський склад майже повністю вибув з ладу (особливо у піхоті), його замінювали офіцерами воєнного часу. Відтак офіцерський корпус за соціальним походженням змінився докорінним чином. Він фактично відповідав складу населення країни⁵.

Для збільшення кількості офіцерів відкривалися, у т.ч. і в ході війни, нові військово-навчальні заклади. Всього під час війни офіцерів для піхоти, кінноти й артилерії готувало 25 військових училищ. З них 8 знаходилося на території України. Зокрема, у Києві – 4, Одесі – 2, Єлисаветграді – 1, Чугуєві – 1⁶. Враховуючи величезні втрати серед офіцерського складу під час бойових дій відкривалися короткотермінові військово-навчальні заклади для підготовки офіцерів воєнного часу – школи прапорщиків. Всього протягом всієї війни було відкрито 41 таку школу, у т.ч. в Україні їх існувало 7: 5 – у Києві, 2 – в Одесі⁷. Офіцерів флоту готував Морський корпус, а також мінні курси в Севастополі, для підготовки військових льотчиків були відкриті спеціальні офіцерські школи в Петрограді, Севастополі та Одесі⁸. Відкриття нових військових навчальних закладів суттєво допомогло у підготовці офіцерських кадрів. Поповнення армії офіцерами під час Світової війни здійснювалося у величезних масштабах, які більш ніж у 6 разів перевищували довоєнну чисельність офіцерського корпусу. Всього за роки війни у військових училищах і школах прапорщиків пройшло підготовку 172 358 осіб⁹.

Проте у підготовці офіцерського складу та проходженні служби офіцерами мали місце серйозні вади, які пізніше негативно впливали на результат бойової діяльності російських військ на фронті. Звертаючи велику увагу на навчання військ і вдосконалення молодшого командного складу, російський Генеральний штаб цілковито ігнорував підбір і підготовку старшого командного складу: призначення осіб, які довго перебували на адміністративних посадах, відразу на посаду начальника дивізії і командира корпусу було дуже поширеним явищем¹⁰. Якщо уважно проаналізувати біографії російських воєначальників, можна знайти багато підтверджень цьому¹¹. Сучасники свідчать, що «самостійність, ініціатива у роботі, твердість у переконаннях і особистий приклад не заохочувалися, і вимагалось велике мистецтво і такт, щоб мати можливість проводити свої ідеї у військах, які б вони не були корисні...»¹² Не вдалося створити Генеральний штаб, який був би не структурним підрозділом Військового міністерства, а мозковим центром армії. Академія Генерального штабу робила невеликі випуски офіцерів, але прибуваючи в армію, вони ставали заступниками командирів військових частин, а не їх інтелектуальними кураторами¹³. О. Брусилов так оцінює офіцерський корпус російської

¹ Волков С. Русский офицерский корпус. – М., 1993. – С. 88.

² Там само. – С. 91.

³ Там само. – С. 298.

⁴ Голубко В. Армія Української Народної Республіки 1917–1918. Утворення та боротьба за державу. – Львів, 1997. – С. 27.

⁵ Волков С. Русский офицерский корпус. – М., 1993. – С. 272.

⁶ Воробева А. Российские юнкера, 1864 – 1917: История военных училищ. – М., 2002.

⁷ Волков С. Русский офицерский корпус. – М., 1993. – С. 145.

⁸ Там само. – С. 114.

⁹ Там само. – С. 91-92.

¹⁰ Зайончковский А. Первая мировая война. – СПб., 2002. – С. 14.

¹¹ Залесский К. Кто был кто в Первой мировой войне. – М., 2003. – С. 894 с.

¹² Брусилов О. Мои воспоминания: Воспоминания. Мемуары. – Мн., 2003. – С. 71.

¹³ Уткин А. Первая мировая война. – М., 2002. – С. 114-115.

армії: «Склад кадрових офіцерів був в цілому непоганий і знав свою справу досить добре, що і довів... Але значний відсоток керівних осіб всіх ступнів виявився, ... в багатьох відношеннях слабким, і уже під час війни прийшлося їх за помилки спішно знімати і замінювати їх тими, котрі ... показали кращі бойові здібності»¹. Він також дає позитивну оцінку офіцерам Генерального штабу: «...за деякими винятками офіцери генерального штабу в цю війну працювали добре, вміло і старанно виконували свій обов'язок»². Так А. Зайончковський робить висновок, що російська армія вступила у війну з непоганими полками, посередніми дивізіями і корпусами, з поганими арміями і фронтами³. О. Брусилов вважає, що на війну «...ми виступили із задовільно навченою армією»⁴.

Проте підготовка офіцерів мала і ще один важливий недолік, який негативно позначався на якості проведення командним складом роботи за навчання і виховання підлеглих. У військових училищах цілком ігнорувалося вивчення методик навчання солдатів. Один із офіцерів-кіннотників у своїй статті писав: «Офіцер не отримує ніякої теоретичної підготовки в області воєнної психології. Офіцер, вийшовши з училища, навіть не підозрює, що *один з його обов'язків* полягатиме в умінні впливати на розум і серце своїх підлеглих, на їх психіку»⁵. Це було однією з причин, що сприяла відчуженості офіцерів від солдатів, яка пізніше надто поглиблювалася внаслідок злочинної пропаганди, здійснюваної революційними агітаторами у 1917 р. Майбутні офіцери майже не вивчали суспільно-політичних дисциплін, що не сприяло формуванню їхнього світогляду. А. Денікін у своїх спогадах писав: «Ні училищна програма, ні викладачі, ні командування не ставило мети розширити світогляд вихованців, відповісти на їх духовні запити. Російське життя тоді вирувало, але всі так звані «прокляті питання», вся політика – поняття, під яке підводилася вся область державознавства і соціальних пізнань, – проходила повз нас»⁶. В результаті російські офіцери, у переважній більшості, безумовно, хоробрі й здібні командири, пізніше не змогли нічого протиставити революційній пропаганді у 1917 р., і виявилися цілком безпорадними запобігти розкладу особового складу й розвалу всієї російської армії, яка донедавна являла собою значну силу і мала не тільки поразки, а й значні успіхи на фронтах. Це ще раз свідчить, що для успішної діяльності військового керівника, а особливо стратегічного рівня, величезне значення має наявність у нього глибоких знань у галузі всіх суспільних наук та вміння застосувати їх на практиці.

Характерні риси солдатів російської армії розкриває учасник Першої світової війни, а потім відомий військовий діяч доби УНР М. Капустянський: «Добре відомі властивості російської армії: впертість, відданість, витривалість, презирство до смерті, слухняність. Але ж солдати потребували постійного догляду і опіки; за відсутності цього, швидко розперізувалися і втрачали військовий вигляд. ... За найкращі бойові частини справедливо вважали сибіряків... За ними йшли частини, мобілізовані на Україні»⁷.

Слабкі сторони особового складу російської армії дали про себе знати досить швидко. Перш за все, у них був брак елементарної освіти, якої не мала половина населення країни. Малоосвічені солдати, попри всю їх природну хоробрість, погано орієнтувалися на місцевості, повільно опановували техніку, губилися у складних обставинах. Потреба усунення цих вад не була врахована в ході здійснення підготовчих заходів перед війною. Відомий воєначальник Першої світової війни А. Денікін,

¹ Брусилов О. Мои воспоминания: Воспоминания. Мемуары. – Мн., 2003. – С. 71.

² Там само. – С. 73.

³ Зайончковский А. Первая мировая война. – СПб., 2002. – С. 15.

⁴ Брусилов О. Мои воспоминания: Воспоминания. Мемуары. – Мн., 2003. – С. 69.

⁵ Зайончковский П. Самодержавие и русская армия на рубеже XIX–XX столетий. 1881–1903. – М.: Мысль, 1973. – С. 317.

⁶ Там само. – С. 318.

⁷ Капустянський М. Похід українських армій на Київ – Одесу в 1919 році (короткий воєнно-історичний нарис): В 2-х кн. – Мюнхен, 1946. – С. 25.

розмірковуючи над процесом розкладу російської армії у 1917 р., справедливо зауважував: який народ, така і армія. Стара російська армія, відображаючи вади російського народу, у своїй переважній більшості мала і позитивні риси, насамперед – надзвичайне терпіння, з яким переносила всі жахи війни, воювала майже 3 роки, часто йшла без зброї проти вбивчої техніки ворога, виявляла високу мужність і самопожертву, та своєю кров'ю спокутувала прорахунки верховної влади, народу і свої¹.

Поряд з величезною організаційно-технічною роботою, яка проводилася напередодні війни, державному провладу Російської імперії необхідно було довго й наполегливо працювати над тими вадами, які мали місце у російському суспільстві, а саме – над поширенням освіти серед населення країни, значна частина якого не мала її. Адже війни початку ХХ ст. вимагали від воїнів певного рівня освіченості, технічної підготовки та загальної культури.

Державне і військове керівництво Росії цілком усвідомлювало всі недоліки своєї армії. З 1913 р. почали виконувати велику воєнну програму, яка до 1917 р. мала значно підсилити російську армію, багато в чому усунути її недоліки. Про слабкі сторони російської армії знав і цар Микола II². Хоча воєнні реформи 1909–1914 рр. зробили російську армію більш потужною силою, вона так і не змогла досягти рівня свого головного ворога – німецької армії. Росія не завжди могла битися на рівних із своїм головним і досить сильним противником.

У ході підготовки до війни важливе місце має займати формування свідомого ставлення військових і всього населення до війни. Але й тут російське державне керівництво зробило надто багато фатальних помилок порівняно зі своїми противниками. О. Брусилов характеризує таку роботу як повністю негативну³. Він пише: «Навіть після оголошення війни прибуваючі з внутрішніх областей Росії поповнення не розуміли, яка це війна звалилася їм на голову – начебто ні з того ні з сього. Скільки разів питав я в окопах, за що ми воюємо, і завжди незмінно одержував відповідь, що якийсь-там ерц-герц-перц з дружиною були кимсь вбиті, а тому австріяки хотіли образити сербів. Але хто ж такі серби, не знав майже ніхто, що таке слов'яни – було також темно, а чому німці з за Сербії вирішили воювати – було зовсім невідомо. Виходило, що людей вели на смерть невідомо з за чого, тобто за примхою царя»⁴. Далі О. Брусилов ставить проблемне питання і сам же дає відповідь на нього: «Чим був винен наш солдат, що він не тільки нічого не чув про задуми Німеччини, але і зовсім не знав, що така країна існує ... Солдат не тільки не знав, що таке Німеччина, а тим більше Австрія, але він поняття не мав про свою матінку–Росію. Він знав свій повіт і, ... губернію, знав, що є Петербург і Москва, і на тому його знайомство зі своєю батьківщиною закінчувалося. Звідки ж було взятися тут патріотизму, свідомій любові до великої батьківщини!»⁵ А висновок відомий воєначальник робить такий: «Війська були навчені, дисципліновані і слухняно пішли у бій, але підйому духу не було ніякого, і поняття про те, що являла собою ця війна, було відсутнім повністю»⁶. Аналізуючи процес розвалу російської армії у 1917 р., він пише: «Якби після першого акту революції 1905–1906 років старий уряд ... провів потрібні реформи і між іншими заходами дав офіцерському складу знання і вміння пропагувати свою політграмоту, підготував вмілих ораторів з офіцерського середовища, то розвал не міг би відбутися в такому швидкому темпі...»⁷ Варто зазначити, що О. Брусилов тут наголошує на необхідності в армії кваліфікованих спеціалістів в галузі гуманітарних проблем, силами

¹ Шаццлло В. Первая мировая война 1914–1918. Факты. Документы. – М., 2003. – С. 218.

² Уткин А. Первая мировая война. – М., 2002. – С. 114-115.

³ Брусилов О. Мои воспоминания: Воспоминания. Мемуары. – Мн., 2003. – С. 80.

⁴ Там само. – С. 82.

⁵ Там само. – С. 83.

⁶ Там само. – С. 84.

⁷ Там само. – С. 272.

яких ця пропаганда має здійснюватися. Знаменним є те, що ці важливі висновки робить саме військовий керівник стратегічного рівня, який розуміє не тільки виняткове значення правильно організованої бойової підготовки військ та необхідність їх всебічного матеріального забезпечення, а й наголошує на необхідності проведення в армії у широких масштабах спеціальних інформаційно-пропагандистських та культурно-просвітницьких заходів, спрямованих на піднесення рівня патріотизму та бойового духу серед військ і населення та роз'яснення їм мети і завдань війни та визнає крайню потребу військ у спеціально підготовлених фахівцях гуманітарного напрямку.

Можна твердити, що державний провід Росії не налагодив інформаційно-пропагандистського забезпечення серед військ і населення, яке спрямовувалося б на роз'яснення цілей війни, необхідності її для Російської держави, а також на підйом бойового духу військ та посилення патріотичних настроїв у суспільстві й армії. Громадська думка відповідним чином не формувалася, тому воєнно-політичні наміри Росії у цій війні залишалися неясними для переважної більшості російського суспільства.

Характерною рисою російської армії був її багатонаціональний характер. У 1914 р. з шістнадцяти командувачів арміями сім носили німецькі прізвища, один – голландське, один – болгарин, у сімох були російські прізвища, хоча двоє з них були за походженням поляками¹. Серед російських воєначальників було також досить багато українців. В різний час існували і національні військові частини, зокрема польські, латиські, сербські, чеські, добре відома Кавказька кінна дивізія, що складалася з Дагестанського, Кабардинського, Татарського, Чеченського, Черкеського та Інгушського полків, а також Туркменський кінний полк².

Важливе місце у підготовці до війни займала Україна. На її території розташовувалося потужне військово-угруповання – війська Київського та Одеського військових округів. Вони нараховували 36 піхотних та 6 кавалерійських дивізій, 11 саперних, 2 понтонні, 3 залізничні та 2 телеграфні батальйони³. На півдні України розташовувався Чорноморський флот, також укомплектований переважно з українців⁴.

Наші земляки з перших днів війни активно залучалися до участі в ній. Лише по селах українських губерній протягом 1914–1917 рр. було призвано до лав російського війська майже 2,8 млн осіб⁵. За даними статистичного щорічника Росії, у 1915 р. на тисячу чоловіків кожної національності в армії перебувало: великоросів – 4, білорусів – 5, українців – 8. Русифіковані і, безперечно, «лояльні українці» мали всі умови для успішної військової кар'єри⁶. Можна припустити, що українці в офіцерському корпусі російської армії склали приблизно 20 %. Але точну цифру встановити важко, оскільки в той час представники слов'янських народів Російської імперії не поділялися за національною ознакою. Сучасний російський дослідник історії російського офіцера С. Волков вважає, що слово «росіяни» вживалося для визначення саме національної ознаки, і завжди передбачало великоросів, малоросів і білорусів, які завжди вважалися єдиним народом і між якими в цьому плані ніякого розподілу не робилося⁷. Проте автор цієї статті не згоден з таким підходом. А. Денікін у своїх спогадах свідчить: «Малоросійське питання не існувало зовсім. Малоросійська говірка, пісні, музика набули повного визнання і в

¹ Уткин А. Первая мировая война. – М., 2002. – С. 114.

² Корниш Н. Русская армия 1914–1918. – М., 2005. – С. 44.

³ Залесский К. Первая мировая война. Биографический энциклопедический словарь. – М., 2000. – С. 483-529.

⁴ Усенко П. З історії Великої Війни 1914–1917 рр. на Чорному морі // Український історичний журнал. – 2005. – № 6. – С. 73.

⁵ Волковинський В. Бойові дії на українських землях у роки Першої світової війни // Український історичний журнал. – 2004. – № 7. – С. 38.

⁶ Гриневич В., Гриневич Л., Якимович Б. та ін. Історія українського війська (1917-1995) / Упоряд. Я. Дашкевич. – Львів: Світ, 1996. – С. 12-13.

⁷ Волков С. Русский офицерский корпус. – М., 1993. – С. 274.

жодному разі не викликали уявлення окремішності, сприймаючись як своє, російське, рідне»¹.

Бойові якості військових частин, сформованих з українців, були досить високими. М. Капустянський пише: «Розгром усієї Австро-Угорської армії в 1914 році є ділом рук, головним чином, військ Київської та Одеської військових округ та гвардії (значні кадри українців). ... За мирних часів «хахли», як їх називали в армії, були найбільш бажаним елементом у кожній частині. Це, здебільшого, – селяни, слухняні, не розбещені, боездатні, розумні. Великий відсоток із них ішов у фельдфебелі, вахмістри й лишався на поверхтерміновій службі. Також значна кількість «малоросів» (малорослих) на ділі були «великорослими» і комплектували гвардію, флоту й кінноту. Взагалі, українці складали чудовий бойовий елемент»². У гвардії, у т.ч. і в гвардійській кавалерії служило чимало українців. Саме вояки Лейб-гвардії Уланського Його Величності та Лейб-гвардії Гродненського гусарського полків спільно з 3-ю гвардійською кінною батареєю навесні 1917 р. намагалися провести українізацію своїх частин і закласти основи майбутньої української кінноти³. В інших частинах російської гвардії, зокрема у Лейб-гвардії Волинському, Семенівському, Єгерському, Ізмайловському полках також служило багато українців⁴. Враховуючи позитивні характеристики українців як воїнів, російські військові керівники, зокрема Верховний головнокомандувач генерал від інфантерії Л. Корнілов наказав українізувати XXXIV армійський корпус генерал-лейтенанта П. Скоропадського, який згодом став називатися Першим Українським корпусом⁵. Відомо також, що тодішній командувач Чорноморським флотом віце-адмірал О. Колчак «відразу поставивсь прихильно до українізації флоту, як до здорової течії серед тодішньої руїни»⁶.

Серед російських військових діячів, які займали високі посади в армії і на флоті, вихідців з України було чимало. Але загалом про них відомо небагато, тому доцільно коротенько згадати деяких з них. Це, зокрема, генерал-лейтенант П. Волкобой, що відзначився під час боїв у Галичині в 1915 р.⁷; командир зведеного кінного корпусу генерал-лейтенант М. Володченко⁸. Сучасники відзначали його як хороброго і діяльного в боях командира⁹; начальник офіцерської повітроплавної школи генерал-лейтенант О. Кованько¹⁰; військовий прокурор генерал-лейтенант О. Макаренко¹¹; генерал-квартирмейстер штабу Верховного головнокомандувача генерал-лейтенант М. Пустовойтенко¹²; командуючий 4-ю армією генерал від інфантерії О. Рогоза, чия армія постійно змушена була діяти у складних умовах¹³; генерал-лейтенант П. Скоропадський, частини кінноти під його командуванням відзначилися в боях у Східній Пруссії у 1914 р.¹⁴; генерал від інфантерії В. Слюсаренко, чії блискучі дії фактично врятували 1-шу

¹ *Гриневиц В., Гриневиц Л., Якимович Б. та ін.* Історія українського війська (1917-1995). – Львів, 1996. – С. 13.

² *Капустянський М.* Похід українських армій на Київ – Одесу в 1919 році (короткий воєнно-історичний нарис): В 2-х кн. – Мюнхен, 1946. – С. 27.

³ *Дерябин А.* Первая мировая война 1914–1918. Кавалерия Российской Императорской Гвардии. – М., 2000. – С. 15.

⁴ *Крип'якевич І., Гнатевич Б., Стефанів З. та ін.* Історія українського війська (від княжих часів до 20-х років ХХ ст.) / Упоряд. Б.З. Якимович. – 4-е вид., змін. і доп. – Львів: Світ, 1992. – С. 357.

⁵ Там само. – С. 370.

⁶ Там само. – С. 434.

⁷ *Залеский К.* Кто был кто в Первой мировой войне. – М., 2003. – С. 126.

⁸ Там само. – С. 127-128.

⁹ *Скоропадський П.* Спогади. Кінець 1917 – грудень 1918. – К.; Філадельфія, 1995. – С. 80.

¹⁰ *Залеский К.* Кто был кто в Первой мировой войне. – М., 2003. – С. 383.

¹¹ Там само.

¹² *Крип'якевич І., Гнатевич Б., Стефанів З. та ін.* Історія українського війська (від княжих часів до 20-х років ХХ ст.) – 4-е вид., змін. і доп. – Львів, 1992. – С. 499.

¹³ Там само. – С. 505-507.

¹⁴ Там само. – С. 562.

армію від оточення німцями в районі Мазурських боліт¹; генерал-майор В. Тарановський, командувач російськими військами на Салонікському фронті²; професор Миколаївської військової академії Генерального штабу генерал-лейтенант М. Юнаков³; командир III армійського корпусу генерал-лейтенант Г. Янушевський⁴; військово-морські діячі: морський міністр адмірал І. Григорович⁵; помічник начальника Морського Генштабу контр-адмірал А. Капніст⁶ та ін. Для загальної характеристики можна зазначити, що вони мали багатий досвід служби на різних командних та адміністративних посадах у військах та штабах, бойовий досвід участі у російсько-японській війні, і загалом відповідали своєму посадовому призначенню.

Важливо також і те, що під час Першої світової війни отримала бойовий досвід переважна більшість українських військових діячів, які відзначилися в добу національно-визвольної боротьби 1917–1921 рр. Окрім деяких з названих вище, це, перш за все, М. Безручко, О. Галкін, О. Греков, С. Дельвіг, С. Дядюша, П. Єрошевич, М. Капустянський, Ф. Колодій, С. Кулжинський, Є. Мешківський, М. Омелянович-Павленко, А. Пузицький, В. Сальський, В. Сінклер, О. Удовиченко й багато інших⁷. Отже, в українських військових формуваннях була значна частка полковників і генералів старої російської армії, які закладали підвалини нового українського війська на початку ХХ ст. У 1905–1913 рр. у Росії проводилася велетенська за масштабами робота, спрямована на підвищення якості російської збройної сили напередодні Великої війни. Значною мірою враховано уроки російсько-японської війни. В армії проведено важливі перетворення, які значно покращили її стан. Разом з тим неможливо було за короткий проміжок часу усунути ті вади, які заважали російській армії успішно воювати на фронті. Це, передусім, стосується підготовки вищого командного складу, офіцерів та солдатів. Щодо останніх – на стан їхньої підготовки та формування світогляду суттєвий негативний вплив справляв брак елементарної освіти в багатьох із них, що було фатальним недоліком на початку ХХ ст., коли величезних масштабів набуло використання у військових цілях складної, як на той час, військової техніки та зброї.

Не було налагоджено на відповідному рівні патріотичне виховання російського війська і населення, а також інформаційно-пропагандистське забезпечення, яке спрямовувалося на роз'яснення мети, яку переслідувала Росія та інші держави – союзники і противники у цій війні. Переважна більшість російського суспільства не змогла глибоко усвідомити значення перемоги у війні саме для Російської імперії, тому відповідного підйому бойового духу серед військ не було.

В армії служило багато здібних офіцерів і генералів, які з честю й величезною самопожертвою виконували свій обов'язок. Офіцерський корпус увібрив у себе представників усіх станів російського суспільства, він уже не був суто дворянським, як кілька століть тому, і фактично відповідав складу населення країни як за соціальною, так і за національною ознакою.

Російська армія була багатонаціональною. Разом з представниками інших народів Російської імперії в армії проходило службу багато українців. Частини, сформовані з вихідців з України, мали добру бойову репутацію і в ході боїв неодноразово підтвердили її. Деякі військові керівники вищого рангу прихильно поставилися до українізації окремих військових частин і з'єднань у 1917 р., оскільки такі заходи, на їхню думку, сприяли зміцненню військової дисципліни і боєздатності військ.

¹ Там само. – С. 564.

² Там само. – С. 583.

³ Там само. – С. 721.

⁴ Там само. – С. 726.

⁵ Там само. – С. 174.

⁶ Там само. – С. 278.

⁷ *Тинченко Я.* Українське офіцерство: шляхи скорботи та забуття. – К., 1995. – Ч. 1. – 259 с.

Можна зробити загальний **висновок**, що російська армія в разі ґрунтовної всебічної підготовки до війни, проведеної за умови відповідної державної політики, широких пропагандистських заходів серед війська і населення, ретельного вивчення та безумовного врахування військовими керівниками гірких уроків минулого, могла достойно протистояти своїм противникам і здобути перемогу.

Подальші дослідження різноманітної проблематики Першої світової війни можуть бути спрямовані на дослідження численних прикладів мужності та героїзму воїнів – українців, солдатів і офіцерів у збройній боротьбі 1914–1917 рр., поглиблене вивчення ходу та результатів бойових дій на українських землях, їхній вплив та вплив війни загалом на економічну й політичну ситуацію в Україні, організацію воєнно-патріотичного виховання вояків та населення України, діяльність військових навчальних закладів на території України з підготовки командних кадрів для російської армії, робота військового і цивільного духовенства серед військових і цивільних громадян тощо.

Under consideration are some aspects of the Russian Army in the period of for the First World War, its officer corps and national staff, some positive and negative peculiarities.